

#12

ELS DISCURSOS DE LA CRÍTICA LITERÀRIA ARGENTINA I LA TEORIA LITERÀRIA FRANCESA (1953- 1978)¹

Max Hidalgo Nácher

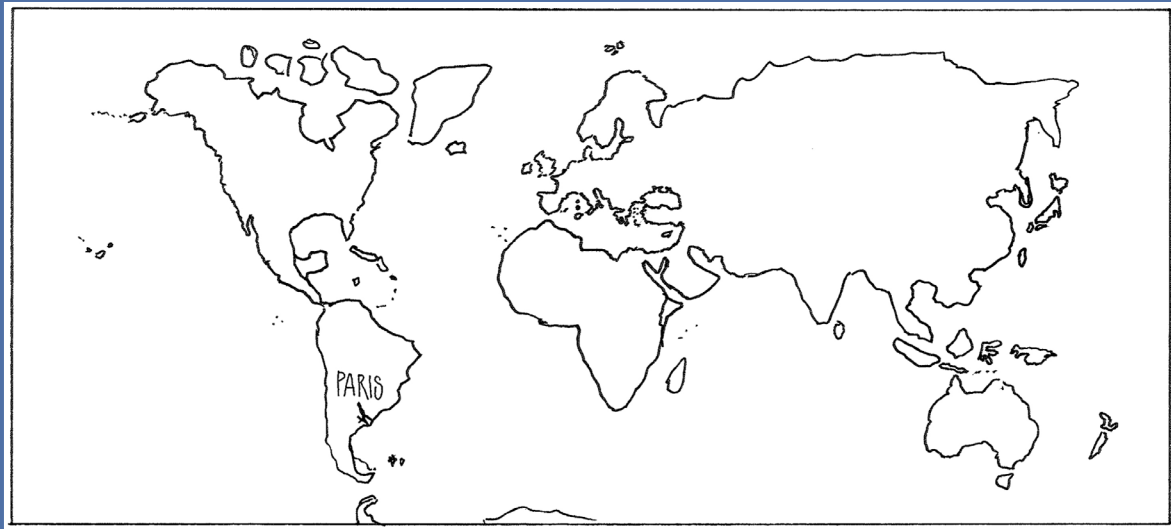
Universitat de Barcelona

Il·lustració || Hugo Guinea

Traducció || Albert Jornet Somoza

Article || Rebut: 20/07/2014 | Apte Comitè Científic: 14/11/2014 | Publicat: 01/2015

Llicència || Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons

Resum || El pensament crític francès de després de la II Guerra Mundial va ser un dels nuclis fonamentals de renovació del pensament literari en l'àmbit hispanoamericà durant la dècada dels seixanta i els setanta. L'article aborda a partir d'un escrit de Nicolàs Rosa i del concepte de discurs de Foucault la recepció d'aquesta teoria a Argentina en la seva doble dimensió política i epistemològica, incidint en els usos crítics d'aquesta tradició i en el caràcter col·lectiu d'una empresa de problematització de la literatura en relació a la resta de pràctiques i discursos.

Paraules clau || Teoria literària | Crítica argentina | Història intel·lectual | Nicolás Rosa | Estructuralisme

Abstract || Post-World War II French critical theory was a key pivot-point in the renovation of Hispanic American literary thought during the 1960s and 1970s. Starting from a text by Nicolás Rosa and Foucault's concept of discourse, the article addresses the reception of said theory in Argentina, both in its political and epistemological dimensions, with a particular emphasis on the critical uses of that tradition, and the collective nature of the problematization of literature in relation to other practices and discourses.

Keywords || Literary Theory | Argentinian Criticism | Intellectual History | Nicolás Rosa | Structuralism

Els discursos modelen els límits del que es pot pensar. I tal volta sigui aquesta liminaritat la que tradicionalment ha fet que s'alcin tantes resistències contra el reconeixement de la seva consistència i la delimitació del seu estatut. Quan Michel Foucault es va proposar escriure a *Les mots et les choses* (1966) una història del saber que trenqués amb l'antiga història de les idees, va haver de recórrer al concepte operatiu de *discontinuitat* per a senyalar el funcionament intern de les *epistemes* que en el seu llibre descrivia. Ara bé, la seva descripció arqueològica podia fer creure al lector apressat que aquells ordres d'intel·ligibilitat se succeïen al llarg de la història els uns als altres misteriosament, com per art de màgia, quan un altre nivell d'anàlisi hagués mostrat que els discursos, que estableixen els límits d'allò pensable, s'encavalquen en el present com estrats geològics i se sostenen i transformen amb el seu ús. Però Foucault havia renunciat a concebre el canvi sobre un fons de continuïtat —tal com solia fer-se llavors en referir-se a la història de les mentalitats, a l'evolució de les ciències o als meandres de la tradició—, resistint-se a introduir en el seu estudi qualsevol idea de totalitat substantiva que, transcendint el seu objecte, conferís continuïtat a aquesta història que precisament es tractava de desplegar. El seu llibre semblava observar la cultura amb els ulls del que analitza un fòssil i, en fer-ho, podia semblar que aquelles *epistemes* de les quals parlava eren la volta secreta de la història quan, en realitat, el seu treball descrivia uns pocs talls en la sèrie històrica d'un nou objecte del saber: el discurs.

El propi Foucault reaccionaria molt aviat davant d'aquest problema senyalant com es pot apreciar a *L'archéologie du savoir* (1969), l'estatut pràctic del discurs. El reconeixement de l'existència de pràctiques discursives permetia tornar a connectar el discurs amb la resta de pràctiques i dispositius socials, sense per això diluir-lo, possibilitant un estudi de les pràctiques discursives —enteses com a actes— ancorat en els diferents contextos de producció.

Ara bé, ¿quines relacions estableix la crítica literària amb allò a què Foucault al·ludia amb el concepte de «discurs»? Situada en el llindar i l'entrecruament de diversos camps de forces que lluiten per imposar-se els uns als altres, i en tant que no accepti doblegar-se a il·lustrar un saber previ, la potència de la crítica literària va íntimament lligada a la seva falta d'autoritat. Modernament, la crítica només rep la seva autoritat per delegació; però, al mateix temps, i des d'aquesta il·legitimitat radical, pot establir un tracte íntim amb la literatura en el qual, com escrivia Alberto Giordano, es posa en joc «un conocimiento dispuesto a perderse antes de perder el deseo de lo extraño que esa experiencia le transmitió en su origen» (1999: 12-13).

En aquest assaig proposo un parell d'exercicis complementaris:

NOTES

1 | Aquest article és producte d'una estada d'investigació, sota la direcció d'Adriana Astutti, en el Centro de Estudios de Teoría y Crítica Literaria de la Universidad Nacional de Rosario entre els mesos de juny i agost de 2013. Agradeixo a Adriana Astutti, Nora Catelli, Miguel Dalmaroni, José Luis de Diego, Germán García, Alberto Giordano, María Teresa Gramuglio, Noé Jitrik, Jorge Lafforgue, Judith Podlubne, Roberto Retamoso, Juan B. Ritvo, Oscar Traversa, Vicenç Tuset y Miguel Vitagliano, que vana acceptar a ser entrevistats, la seva generositat a l'hora de respondre les meves preguntes i les facilitats que em van oferir per emprendre aquesta investigació.

en primer lloc, deixar apuntada la relació que sosté una regió de la crítica literària argentina amb el seu propi discurs; i, en segon lloc i a través d'aquesta primera problemàtica, traçar un panorama històric de la crítica literària argentina i senyalar les seves transformacions des de la fundació de la revista *Contorno* el 1953 fins al sorgiment de la revista *Punto de vista* el 1978 en relació al pensament literari francès. Aquest tall cronològic, marcat per fenòmens estrictament crítics (el 1977 publicava el seu últim número una revista avui sobradament coneguda des de la seva reedició facsímil el 2011, però amb prou feines llegida i difosa en el seu moment: *Literar*), farà visibles els discursos (entesos com a espais d'intel·ligibilitat que defineixen les possibilitats i límits d'allò pensable en una situació enunciativa donada), les seves transformacions i el treball discursiu portar a terme per certs grups, revistes i autors, que contribuïran al seu desplaçament.

La història de la recepció del pensament crític francès de després de la II Guerra Mundial en els diversos camps hispanoamericans està en gran mesura encara per escriure i, sobre tot, per ser llegida en funció de les seves concordances i divergències específiques. Lluny de descobrir-se en ella un procés mecànic d'influència, en els tres àmbits privilegiats (Espanya, Mèxic, Argentina) s'hi detecten tota una sèrie d'apropriacions, interpretacions i modulacions respecte a la pròpia tradició que transformen enormement les polèmiques del context d'origen. La tensió específica que es produeix entre el camp d'origen i el camp de recepció passa, entre altres motius, pel fet de que els debats teòrics i les polèmiques epistemològiques del camp francès seran en gran part oblidats en els contextos de recepció. Aquest article, tenint en l'horitzó aquestes problemàtiques, es planteja així com una contribució a una història intel·lectual de la teoria literària, en la qual no es pot defugir el problema de la circulació internacional dels discursos i, per tant, dels seus usos i apropiacions. La teoria literària que des de fa algunes dècades va començar a informar els discursos de la crítica va ser rebuda, en gran mesura i tret d'excepcions, a través de la irradiació francesa. Com han assenyalat críticament autors com Emil Volek, la lectura dels formalistes russos i de l'estructuralisme de Praga ha vingut filtrada per la recepció i els usos francesos d'aquesta tradició², fins al punt que podem dir que la teoria literària i, rere ella, la teoria en tant que discurs, va sorgir a França en algun moment dels anys seixanta en torn al nucli dur de l'estructuralisme³. En tant que nosaltres formem part d'aquesta història, i en tant que d'aquella crisi van sorgir algunes de les modalitat crítiques de la nostra contemporaneïtat, tal vegada aquests estudis puguin donar-nos elements per a pensar algunes dels reptes i els punts cecs del nostre propi present.

NOTES

2 | Així, Volek –sumament crític amb la lectura i transmissió que va fer Jakobson d'aquesta tradició– va traduir directament de l'original alguns textos dels formalistes russos i del cercle de Bajtín per a oferir-los al públic castellà sense la mediació (i els errors) francesos. Escriu Volek, a la seva introducció al volum: «Semejante a los años veinte, los sesenta fueron un período de fermentación febril: aparecían movimientos, contra y post-movimientos, en una rápida sucesión. Estos movimientos por su parte canibalizaron en gran medida las manifestaciones vanguardistas, formalistas y postformalistas de los años veinte» (1992: 17).

3 | Per a una història contrastada d'aquesta problemàtica, vegi's Milner (2008).

1. Els discursos de la crítica

¿Seria possible cartografiar, encara que fos només en les seves línies fonamentals, la crítica argentina del període? El 1981, i en un moment clau, un dels principals protagonistes de la seva renovació, Nicolás Rosa, es permetia traçar en una trentena de línies un mapa general de la crítica literària argentina entre 1940 i el seu propi present. El seu relat incloïa «una ruptura fundamental» del discurs crític —que l'autor datava, en canvi, amb una esdeveniment polític: la caiguda de Perón el 1955—: aquella oberta per la crítica sociològica (marxista o sartreana) tant en el sí del positivisme historicista com de l'estilística. Des d'aquest moment, el discurs bascaria «entre dos posturas, el método sociológico y el inmanentismo estético» només desestabilitzat, segons Rosa, «por la brusca renovación del psicoanálisis» (1987a: 81-82), que introduiria una tercera línia de problematització d'allò literari. L'autor pretenia, en tot just quinze pàgines, establir els límits del discurs crític de tota una època; límits a través dels quals es construïa —com volia Roland Barthes— allò intel·ligible d'un temps⁴. Rosa era taxatiu respecte a la pertinença de construir aquest mapa de la crítica —que anava acompanyada de textos crítics del període⁵— a partir del qual seria possible començar a preguntar-se per la seva combinatòria específica: «Estos puntos extremos y las propuestas más coherentes y homogéneas que se encuentran entre ambos, forman el panorama de la crítica literaria contemporánea desde 1940 hasta la actualidad» (Rosa, 1987a: 81-82).

¿Seria possible reduir la inventiva crítica a l'espai acotat per aquests «punts extrems» i a les seves combinatòries específiques? L'interstici obert per la renovació psicoanalítica —que, d'aquesta manera, apareixia com avantguarda de la crítica— tendia a ocultar, no obstant, un discurs que, en el panorama de Rosa, brillava per la seva absència. Doncs, ¿on quedaria, en aquesta distribució dels discursos, l'estructuralisme? En el seu pla, es limitava a ser una variant d'«una estilística formalista y desemantizada» (81) que tal volta, en casos excepcionals com el d'Ana María Barrenechea⁶, «acaba en una valiosa integració de los análisis propuestos por la semiología literaria y sobre todo por la lingüística textual» (Rosa, 1987a: 83). Això es deu a la particular recepció acadèmica de l'estructuralisme a Argentina, on —així com a Espanya— vindrà filtrada en un primer moment pel sedàs de l'estilística⁷. Segons la lectura de Vicenç Tuset, «el efecto obturador de esa apropiación habría retrasado los desarrollos del estructuralismo» (Tuset, 2012: sin pp.; 2013). Aquesta lectura estilística, que assimila l'estructuralisme a una taxonomia, no reconeix el que en efecte el separa del vell positivisme en instaurar una ruptura epistemològica que trenca amb la clàssica oposició entre ciències humanes i ciències naturals⁸.

NOTES

4 | «La critique n'est pas un "hommage" à la vérité du passé, ou à la vérité de "l'autre", elle est construction de l'intelligible de notre temps» (Barthes, 1963: 507).

5 | L'escrit de Rosa era originàriament una introducció als volums 113 y 114 de la sèrie *Capítulo*, dedicats a la crítica argentina.

6 | Ana Barrenechea es va formar a l'Institut de filologia de la Universidad de Buenos Aires sota el magisteri d'Amado Alonso y de Raimundo Lida. «Amado Alonso nos introdujo en los métodos de la estilística según la escuela alemana, replanteados por su capacidad creadora y sin los excesos psicologistas que por momentos afectaros a Spitzer. También nos formó en su concepto del lenguaje que atendía a la noción de sistema, base del estructuralismo posterior», escribe Barrenechea en respuesta a la encuesta de Sarlo y Altamirano de 1981 (nº 129: 46). Barrenechea publicarà en 1957 *La expresión de la irrealidad en la obra de Borges* (Mèxico, El Colegio de Mèxico). Tras el libro condenatorio de Adolfo Prieto (*Borges y la nueva generación*, Buenos Aires, Letras Universitarias, 1954), Barrenechea abría la posibilidad de una apreciación positiva de Borges en el nivel de la escritura. Ahora bien, como afirma Rosa, su lectura de Borges «termina por convertirse en una pura taxonomía clasificatoria a la manera de la retórica clásica» y «esta taxonomía de las formas (análisis de los procedimientos de estilo) y de los contenidos (los temas) mantiene en última instancia la distinción forma-fondo dualista, sustancialista, psicologista» (1987b: 270).

Aquest argument epistemològic —i les conseqüències derivades d'aquest— començarà a fer-se visible a partir de 1969 amb la fundació de la revista *Los libros* i la publicació d'articles i ressenyes crítiques com les de José Sazbón (qui, el 1976, publicarà *Saussure y los fundamentos de la lingüística*, una selecció de textos de Saussure amb un nou estudi preliminar a partir del qual vol donar-se a pensar aquesta diferència que la lectura estilística omittia [Tuset, 2012]). De fet, podem dir que Rosa com a autor —junt amb Noé Jitrik, Oscar Masotta o Josefina Ludmer, per donar només alguns noms⁹— i *Los libros* com a espai seran en aquests anys alguns dels principals agents d'aquesta transformació discursiva.

Amb aquestes poques prevencions —i més enllà de l'exactitud dels seus judicis i de la seva reivindicació de la psicoanàlisi com a punta de llança de la renovació teòrica en un moment en què precisament *Punt de vista* s'estava desmarcant obertament d'aquests plantejaments—, aquelles línies permeten *reconstruir els límits del discurs d'una època*. Pensar la literatura entre 1940 i 1980 a Argentina era —i aquí parlem dels discursos hegemònics de l'època— pensar en termes d'una immanència autosuficient o d'una determinant transcendència; contra això i en estat emergent, despuntaven, encara de manera temptatiu «formas más nuevas pero todavía no suficientemente compactadas» (1987a: 82) que pugnaven per comunicar el dins i el fora del text, aquestes dues dimensions que exigien ser pensades però que no es deixaven pensar de ninguna manera al mateix temps. La pròpia historització d'aquesta problemàtica situa ja a Rosa en un tercer lloc encara indeterminat —en el qual es pot incloure amb Josefina Ludmer, Jorge Rivera y Beatriz Sarlo— respecte a les dues posicions.

Aquesta situació permet entendre la passió que, a principis dels setanta, van poder despertar en Roberto Retamoso, llavors un jove alumne de vint-i-pocs anys, les classes de Rosa a la Universidad Nacional de Rosario:

Las tradiciones más importantes de la teoría literaria tenían que ver con el campo de la lingüística y la inmanencia del análisis textual o con la perspectiva de la crítica sociológica, de espíritu marxista, que tenía que ver con los abordajes contextuales, y que de algún modo llevaba a perder de vista la especificidad del texto. Entonces, Nicolás [Rosa] nos dio acceso a Kristeva, y al posestructuralismo en general, lo que representaba una perspectiva teórica que permitía vincular esas dos tradiciones. Visto esto epocalmente, fue muy impactante para nuestra generación: para nosotros fue algo próximo a una «revelación»¹⁰.

En les següent pàgines ens interessarà assenyalar algunes vies i moments a través dels quals es va anar obrint aquest interval que feia comunicar el dins i el fora del text de manera problemàtica. Doncs aquesta juntura, que Rosa atribueix al psicoanàlisi, ja quedava

NOTES

7 | La traducció del *Cours de linguistique générale* de Saussure per part d'Amado Alonso (Buenos Aires, Losada, 1945), y el pròleg que l'autor li anteposa, han pogut ser vistos, en aquest sentit, com «una maniobra de asimilación, desactivación de lo que el *Cours* pudiera tener de renovador» (Tuset, 2010: 2).

8 | José Luis Pardo ha descrit aquesta transformació de manera succinta, y amb precisió (2001).

9 | Rosa, amb la seva clàssica immodèstia, apareix citat en el text en tercera persona, a la pàgina 89, on es refereix al seu —antic, llunyà— estudi sobre David Viñas publicat el 1970 a *Crítica y significación* com «el primer texto de la nueva crítica que inaugura coherentemente una metodología innovadora».

10 | Entrevista personal (Rosario, lunes 15 de julio del 2013). Consulti's també Retamoso (2007).

apuntada en els seus propis treballs de principis de la dècada dels setanta, o en un llibre com *Cien años de soledad, una interpretación* (1972), de Josefina Ludmer, el qual, tot i que beu del psicoanàlisi, com Rosa reconeix, «no puede ser definido como crítica psicoanalítica» (1987a: 70). En aquests escrits està en joc una transformació de la relació literària i, per tant, del paper que s'atribueix a aquesta respecte a l'articulació o imbricació entre el subjecte i l'espai social. Només des d'aquest moment en què es posa de manifest una productivitat específica de l'escriptura a partir de categories com les de «treball» o «producció» es començarà a poder afirmar que l'error de *Contorno* «no provenía de una concepción errónea de lo político sino de la ausencia de una concepción de lo literario» (Rosa, 2003a: 47). Com que no existia una teoria del signe —tot reproduint, fins i tot en les lectures de Saussure, una teoria del llenguatge pre-saussureana i, en aquest mateix aspecte, pre-heideggeriana— es feia impossible reivindicar el valor polític de l'escriptura més enllà del seu caràcter instrumental de *mitjà* al servei d'un fi extern i anterior. I la dicotomia es convertia ràpidament en aporia: «Sólo caben dos opciones: o se reniega del signo, que en una perspectiva revolucionaria puede “significar” política pero no “hacerla”, o se lo somete a una precisa actividad transformadora para dotarlo de una operatividad por fuera de su propio alcance que lo convierta en “otra cosa”» (48). La revista *Contorno* s'oposava així als plantejaments de *Sur* de la mateixa manera que la teoria sartreana del compromís —justificada en l'essencial transitivitat del llenguatge que era *mitjà* d'expressió, comunicació i desvetllament (*prosa*) i en el desviament d'una *poesia* no significant¹¹— s'oposava a la visió despolititzada de l'art que podria trobar-se en Paul Valéry o en la *NRF* d'abans de la II Guerra Mundial. Tant a França com a Argentina aquesta oposició constituïa un camp en el qual —com passa amb les oposicions— era possible trobar una articulació comuna, frontissa o problemàtica que revelaven que pertanyien a un mateix espai discursiu.

1.1. L'estatut de la crítica, les dependències teòriques y el problema de la mediació

En la conmocionada vida política que vivimos los argentinos desde hace algunas décadas plantearse problemas relativos a esa actividad más o menos mendicante que se denomina «crítica literaria» puede parecer extraño, evasivo o, por lo menos, arrogante. La política, en sus formas menos conversadas —por decirlo así—, llena el espacio mental, emotivo y aterrado de muchos argentinos, si no de todos, que contemplan cómo viejas y quizás desgastadas formas de la relación social se vienen abajo con un estrépito de clavos que cierran para siempre más de un féretro.
(Noé Jitrik, 1975: 8)

L'exercici de la crítica del període serà summament delicat. En un camp intel·lectual sacsejat de forma violent pels imperatius de la política, la crítica literària haurà de convertir-se moltes vegades en militant o demanar perdó per existir, tal com mostra la cita de Jitrik.

NOTES

11 | Aquestes reflexions apareixen desplegadas per Jean-Paul Sartre a «Qu'est-ce qu'écrire?», el primer capítol de *Qu'est-ce que la littérature?* (1948).

Per a entendre en la seva especificitat les intervencions crítiques del període s'ha de complementar la problemàtica epistemològica recentment abordada amb una atenció a la política. El camp intel·lectual argentí es veurà absorbit durant els seixanta i, sobretot, els setanta, per una ona de politització que tendeix a limitar —quan no a abolir— la seva autonomia. Les conclusions de José Luis de Diego, referides als escriptors, són també vàlides per a l'exercici de la crítica del període:

Un escritor no necesariamente es un intelectual, un intelectual no necesariamente es un político, un político no necesariamente es un revolucionario. Si llegó a haber una simbiosis entre el primero y el último de los términos de la serie es porque los setentas se caracterizaron precisamente por una supresión casi total de las mediaciones entre el campo literario y el campo político. (2001: 25)

Aquesta equiparació, coronada tantes vegades pel tòpic de la dependència, suposarà un difícil escull oposat per l'espectre més polititzat del camp a la renovació teòrica. En aquest sentit, com ha fet notar Jorge Panesi, el camp intel·lectual argentí està dominat des de finals dels seixanta fins al 1974 (1985: 171) per aquest discurs segons el qual el colonialisme cultural —arma ideològica de l'imperialisme— seria un enemic invisible que aspira a introduir-se en els cossos per a perpetuar la dependència econòmica. Utilitzat pel peronisme i el nacionalisme per a rebutjar l'adopció de models i de formes de pensament extranjeritzants¹², el discurs de la dependència funcionarà com a consigna de subordinació de la diversitat de pràctiques socials a un imperatiu polític que les resol i unifica. Fins i tot dins de *Los libros*, un dels principals òrgans de renovació de la crítica, hi haurà una importat fracció populista, que aconseguirà imposar-se a partir de 1973, i en el n° 29, moment en què el fundador de la revista, Héctor Schmucler, abandoni el Consell de Direcció, que passarà a estar integrat per Beatriz Sarlo, Ricardo Piglia i Carlos Altamirano. German García es desvincularà també de la revista en aquest mateix moment per a fundar *Literar*, revista que —en el moment de màxima politització del camp— potser sigui la que hagi plantejat la crítica més explícita a aquest imperatiu polític en textos com «No matar la palabra, no dejarse matar por ella» o «El matrimonio entre la utopía y el poder» (n° 1, noviembre de 1973)¹³.

La problemàtica de la dependència i el discurs revolucionari que tendeix a invocar funcionen per remissió a allò real i al poble —la seva epifania— que, com recorda Miguel Dalmaroni, és per al populisme «uno y bueno» (2004: 37). L'intel·lectual —i el veritable escriptor en la seva versió *Literar*— seria algú que, en separar-se del poble i de la necessitat, s'extraviaria, tornant-se sospitós. Aquest dispositiu pretenia eliminar al màxim la mediació social en nom d'un principi totalitzador i d'un imperatiu revolucionari. I, en aquest context, el crític —en tant que mitjancer— es tornava sospitós, quan

NOTES

12 | Com a mostra d'aquesta actitud, podem citar l'argument d'Eduardo Romano contra les primeres obres de Noé Jitrik, en què —per a citar en alguns pasatges a Maurice Blanchot, un autor llavors completament desconegut a Argentina— percep un «criterio de confrontación del producto nacional con el modelo extranjero regulador», el qual «se verificaba al mismo tiempo que los sectores oligárquicos resumían, después de la caída de Perón, el esquema tradicional de nuestra economía agropecuaria exportadora de materias primeras e importadora de productos manufacturados; en términos culturales, exportadora del *ser* nacional e importadora del *deber ser* universal falsamente unificador» (Romano, 1972: 16). Aquest pensament se sosté, com podem apreciar, en aquest pasatge, en la postulació d'una relació quasmecànica entre l'àmbit cultural i l'econòmic que identifica la majoria de les veus del pensament estranger amb colonialisme ideològic.

13 | En el primer text llegim: «La literatura insiste en el lenguaje, en la *mediación* que la palabra instituye, afirmando la imposibilidad de lo real» (AA. VV., 2011: 6); «para cuestionar la realidad *en un texto* hay que empezar por eliminar la pre-potencia del referente, condición indispensable para que la potencia de la palabra se despliegue» (7); «una cierta *distancia de la letra siempre será recomendable*» (10). O aquesta acusació en el segon text: «Si una determinada concentración de poder está en condiciones de inscribir en el presente una utopía cívico-cuartelera, meramente reitutiva de un ayer tan imaginario como la "potencia" que se proyecta en el futuro, es porque los mismos grupos que podrían oponerse al proyecto se han mutilado con el cuento de la realidad, la eficacia y la táctica» (44).

no directament prescindible.

Interrogant aquestes relacions amb *allò altre* del pensament crític argentí del període, preguntant-nos pel vincle entre la crítica literària argentina i la teoria literària francesa, ¿fins a quin punt i sota quines condicions seria lícit parlar de «dependència»? Des d'aquest mateix context, el propi Rosa es va ocupar de la qüestió, precisament per a problematitzar-la: «Si la dependencia cultural consiste en una transcripción de códigos culturales, esa copia nunca es directa y se produce como una relación discontinua entre el Modelo y su Copia donde aparecen variables y modificaciones en las dimensiones pertinentes» (2003b: 74). Així, Rosa proposava un principi metodològic que passa per negar la preeminència exclusiva de la *font* per a estudiar l'especificitat dels seus *usos* i *apropiacions*. D'aquesta manera, es tractaria de renunciar a concebre aquestes relacions de manera mecànica per a interrogar-nos perquè s'il·lumina en aquests usos i transvasaments que aquí pretenem tematitzar. El canvi de visió, que no ens eximeix de conèixer el funcionament autònom d'aquests codis culturals en el seu context d'origen, implica un desplaçament de l'èmfasi en l'estudi dels objectes, ja que és «en la copia donde debemos leer las propiedades del modelo para verificar sus variaciones y su inscripción ideológica» (74)¹⁴.

El procediment d'anàlisi proposat per Rosa consisteix, per tant, en estudiar autònomament la «còpia» al mateix temps que es lliga amb un «més enllà» que funciona com a model. L'autor porta a terme aquest estudi amb la revista *Sur*, de la qual afirma —i és rotund en aquest aspecte— que «representa en la historia de la literatura argentina una reposición ahistórica de las tendencias iluministas en cuanto se valora la Cultura como medio de la “ilustración” y se reconoce en el Espíritu la réplica de la Razón» (2003b: 75). El gest de Rosa passa, doncs, per portar a terme una anàlisi discursiva que, no obstant, posi al discurs en relació amb alguna cosa que l'excedeixi i en relació a la qual cobra un valor específic. A aquesta dimensió en què els textos mostren la seva multiplicitat és a la qual podem anomenar —en un sentit específic que es constitueix com a *priori* d'aquest tercer discurs crític— història¹⁵. En els anys seixanta, tant des de la semiòtica com des de la psicoanàlisi, es començarà a plantejar a Argentina «la necesidad de un camino que *parta del mensaje* (y no de una presuposición sobre el código) para conocer cualquier rasgo de la organización significativa del discurso. Ese *partir del gesto* —del significativo siempre inicialmente resistente y opaco, a trabajar desde la teoría—» (Steimberg, 1999: 77), serà el tret compartit pe l'anàlisi del «discurs del subjecte» (semiòtica) i del «subjecte del discurs» (psicoanàlisi) que obrirà una escletxa en els enfocaments crítics tradicionals. En aquest nou discurs crític, la història es manifestaria com a excés en els textos crítics. El propi Rosa il·lustraria aquesta idea ja als anys noranta en afirmar que

NOTES

14 | Aquesta problemàtica reapareix en molts escrits de l'època. Si la perspectiva de Rosa és en aquest escrit purament discursiva, Eliseo Verón es preguntarà el 1973, des d'una perspectiva sociològica, per la circulació social i internacional dels discursos (i, en el seu cas, de l'estructuralisme). I, per a això, partirà d'una constatació: les teories disponibles no permeten fer-se una idea justa d'aquestes relacions. Les nocions d'*influència* i de *difusió* no permeten donar compte d'aquests processos, ja que «esta difusión no se produce de manera uniforme, como una transferencia lineal de una cultura a otra. Así entendida, la noción misma de “difusión” es engañosa y de hecho un tal proceso de difusión no existe» (Verón, 1974: 97-98).

15 | Aquesta imatge de la història seria molt diferent a la del segle XIX, havent renunciat a la voluntat de totalització: «El estudio de la historiografía del siglo pasado era el intento monumental de escribir toda la historia del mundo, o por lo menos de Occidente y del Cercano Oriente. Recuerdo mis lecturas adolescentes de Henri Seignobos o de Philippe Laurent, y más contemporáneamente la de Leopold von Ranke. Estos intentos tienen su reflejo en la literatura desde Honoré de Balzac, Romain Rolland, hasta *En busca del tiempo perdido* de Marcel Proust. Las historias comparatistas sólo son un reflejo no necesariamente causal de la filología comparada. Reunir a los especialistas más destacados dentro de una serie que intentaba la completud» (Rosa, 1999: 16).

«todo texto no se define por su lectura sino por su ilegibilidad, por su resistencia a ser leído» (1992: 83).

1.2. Usos crítics de la teoria

Este discurso de bárbaros y civilizados, de padres y de madres, de ascendencias y descendencias, de hijos y entenados, de mestizos, cuarterones y bastardos, este delirio de filiaciones y atribuciones es también un fantasma compartido entre la literatura y la crítica latinoamericanas (Rosa, 1992b: 27)

Si renunciem a parlar de dependència però no a pensar els discursos en relació a aquest «més enllà» que és el seu context d'origen, sembla que el concepte d'«ús» podrà ser-nos d'ajuda. Per a entendre, per exemple, el suposat «eclecticisme» de *Contorno*. Horacio Crespo, tornant-se contra aquesta qualificatiu «pejoratiu», assenyala que aquest només es possible al preu de desconèixer «los mecanismos de apropiación por parte de la intelectualidad latinoamericana de las elaboraciones teóricas efectuadas en los países centrales» (Crespo, 1999: 430). La història intel·lectual argentina no pot entendre's sense aquell joc específic que, posant-la al centre, la projecta fantasmàticament com a perifèria; i els usos de la teoria a Argentina seran eminentment productius (és a dir, transformadors). Això li permet dir a Susana Cella, escrivint sobre un text de Jitrik dels anys seixanta, que «la adopció del término “escritura” con la remisión a Barthes no significa “aplicación” de una teoría, significa nombrar una referencia que induce a teorizar» (Cella, 1999: 53). Això és manifest, d'altra banda, en les obres de Masotta o de Rosa, que practiquen una constant reescritura dels seus referents. Masotta ho fa privilegiant el registre biogràfic d'una manera que el torna immediatament polèmic; Rosa, posant en marxa un moviment de teorització que, tot partint de «models», els agrupa i reconstrueix de manera creativa, tornant-se reflexivament sobre sí mateix i separant-se d'ells en el precís moment en què els posa en moviment. Com senyala en un altre lloc la pròpia Cella, en l'obra de Rosa hi trobaríem una resistència a l'ús instrumental de la teoria, una «negativa, constante en su práctica crítica, a todo aquello que pueda estar vinculado con la “aplicación” de tal o cual teoría a los textos literarios» (Cella, 1997: 13).

Hi ha una dimensió central en la pràctica de gran part d'aquest sector de la crítica que no hauria de passar-se per alt: la seva relació amb la pròpia tradició literària i la seva correlativa voluntat d'intervenció intel·lectual. Aquesta consciència de l'especificitat de la pròpia situació —que a Massotta arribava a tematitzar la determinació social del propi subjecte de la enunciació— serà un motiu central de l'escriptura de Rosa:

Si es posible importar saberes técnicos sobre los que apoyar la reflexión teórica, es imposible generar un discurso crítico fuera del

entramado social donde se ejerce: la actividad crítica sólo podrá dar cuenta de los fenómenos literarios argentinos o americanos porque son los únicos objetos «adecuados» a esa reflexión, son los únicos que pueden engendrar una transferencia positiva, una reincidencia dialógica suficiente. Somos lectores de lo universal, pero sólo somos escritores de lo particular. (Rosa, 1987c: 12)

Alguns deixebles i companys de Rosa, com Roberto Retamoso i Miguel Vitagliano, segueixen citant aprovatòriament avui en dia aquesta última frase i reivindiquen aquesta actitud¹⁶.

Donen testimoni d'aquesta relació crítica i de la conseqüent voluntat d'intervenció teòrica les obres de Noé Jitrik (que escriu sobre Horacio Quiroga, José Hernández, Julio Cortázar, Esteban Echevarría, Roberto J. Payró, José Luis Borges o Macedonio Fernández), de Josefina Ludmer (sobre Gabriel García Márquez, Ernesto Sábato, Vicente Leñero, Juan Carlos Onetti o Manuel Puig) i del propi Rosa.

2. La teoria literària a Argentina

À mesure que l'auteur atteint un public plus étendu, il le touche moins profondément. (Sartre, 1948: 294)

Les transformacions d'aquesta *escriptura del particular* que és la crítica a Argentina aniran lligades en gran mesura, a partir de la segona meitat dels anys seixanta, a la teoria literària, a la qual s'hi accedirà fonamentalment a través de la irradiació del pensament crític francès de després de la II Guerra Mundial, que fa dels crítics argentins *lectors de l'universal*. Els referents —difosos a través de llibres, revistes i *new magazines*— són clars: la pregunta passa per inquirir quins usos farà d'ells la crítica argentina.

El compromís sartreà i l'estructuralisme, que suposarà a la França de després de la II Guerra Mundial una autèntica revolució tant en la crítica d'escriptors (representada per la *Nouvell revue française* de Jacques Rivière i Jean Paulhan) com a l'acadèmia (regida per usos i costums de la Filologia del segle XIX), seran a Argentina motors de transformació de la crítica literària i de la pròpia idea de literatura. Crítics com David Viñas, Adolfo Prieto, Oscar Masotta, Noé Jitrik, Nicolás Rosa o Josefina Ludmer trencara, en successives onades, amb l'espai discursiu de *Sur* —que representava, a més, força concomitàncies estructurals amb la *Nouvelle revue française*— per a donar cabuda a través de noves revistes com *Contorno* (1953-1959), *Los libros* (1969-1976) i *Literal* (1973-1977) a una concepció de la literatura íntimament lligada a la política i, no obstant, no homologable a ella. Les lectures i traduccions de Jean-Paul Sartre i de Roland Barthes jugaran un paper fonamental en aquests desplaçaments, així com —en un segon moment— les de Jacques

NOTES

16 | Roberto Retamoso: «Yo me identifiqué plenamente con esos principios que nos transmitió Nicolás: la teoría podía ser universal pero la crítica era siempre una crítica de lo singular; y lo singular, en nuestro caso, era lo argentino. Yo tenía lecturas de autores argentinos y me puse a trabajar mucho sobre los escritores de la primera vanguardia argentina —Borges, Oliverio Girondo, sobre el que hice mi tesis de doctorado—. Así, leía mucho a escritores argentinos y latinoamericanos, como César Vallejo; particularmente, los poetas de la vanguardia» (entrevista personal, Rosario, lunes 15 de julio del 2013). Miguel Vitagliano, referint-se als seus anys de col·laboració amb Rosa: «Trabajábamos siempre con una de las frases de Nicolás, una idea que yo sigo planteando a mis alumnos: "Somos lectores de lo universal, pero escritores de lo particular". Nosotros siempre trabajábamos con literatura argentina. Dábamos nuestras vueltas, pero siempre volvíamos a la literatura argentina» (entrevista personal, Buenos Aires, agosto 2013).

Lacan, Julia Kristeva i el grup Tel quel.

En endavant, compararem les problemàtiques crítiques a França i a Argentina a partir dels dos eixos que hem privilegiat per al nostre estudi: l'epistemològic i el polític. Aquest recorregut permetrà veure algunes de les especificitats de la teoria i la crítica literàries argentina del període, així com senyalar algunes desplaçaments i transformacions crítiques en la circulació internacional dels discursos.

2.1. El problema epistemològic: entre la fenomenologia i l'estructuralisme

Hem de partir d'una primera constatació general: el que a França — en un context de renovació impulsat en el si de la pròpia universitat a través de la promoció de les ciències humanes— era viscut com un conflicte epistemològic ineludible que exigia una resolució teòrica d'una banda o altra de la disjuntiva, arribarà a Argentina, en la majoria dels casos, com una sèrie dispersa d'aportacions complementàries al servei de la renovació de la crítica. A la França de principi dels anys cinquanta només podia llegir-se a Lévi-Strauss des de *Les temps modernes* a condició de desconèixer la radicalitat de la seva proposta. En el moment en què Sartre es veu obligat a llegir a l'antropòleg en els seus propis termes, s'obrirà una autèntica querella, ja que els conceptes, en ésser traslladats de discurs, canviaran de sentit, convertint-se en autèntics *monstres teòrics* en els quals es combinen, sense excessius miraments, elements presos de diferents sistemes, engendrant una nova unitat. Si pensem que tot monstre té una dimensió discursiva, aquí cabria preguntar-nos on resideix veritablement la monstruositat, si en l'objecte o en reflex que una certa configuració discursiva provoca en la retina de l'observador.

El funcionament dels discursos teòrics —i, concretament, de l'«estructuralisme»— a una banda i l'altra de l'Atlàntic respecte al problema dels fonaments i dels pressupòsits epistemològics es pot resumir a partir de dos episodis. El primer implica a Lévi-Strauss, que seguirà sostenint encara el 1963 la impossibilitat d'amalgamar estructuralisme i fenomenologia davant la recurrent insistència de Paul Ricœur, que pretén convertir l'estructuralisme en un *instrument* que cobraria sentit en el marc d'una teoria fenomenològica¹⁷. Lévi-Strauss s'oposarà emfàticament a aquesta assimilació i, en una entrevista amb la revista *Esprit* i el propi Ricœur, respondrà a una pregunta d'aquest:

Ce que vous cherchez —et là je ne pense pas vous trahir parce que vous le dites et même vous le revendiquez—, c'est un *sens du sens*, un sens qui est par derrière le sens; tandis que, dans ma perspective, le sens n'est jamais un phénomène premier: le sens est toujours réductible.

NOTES

17 | Després de la publicació de *La pensée sauvage* de Lévi-Strauss, la revista *Esprit* —de títol significatiu, i en torn a la qual s'agrupen hermeneutes i intel·lectuals propers al cristianisme— decidirà llençar el 1963 un monogràfic sobre «“La pensée sauvage” et le structuralisme» (nº 322, novembre de 1963). El seu objectiu és suscitar un debat en torn a l'estructuralisme i a un tema «qui devrait dominer pendant longtemps un secteur essentiel de notre époque: celui des sciences de l'homme, de leurs méthodes et de la contribution qu'elles estiment pouvoir apporter à la question posée depuis toujours par les philosophies sur *le sens de la présence humaine dans le monde*» (Ricœur, 1963: 546, el subrayado es mío).

Autrement dit, derrière tout sens il y a un non-sens, et le contraire n'est pas vrai. (Lévi-Strauss, 1963 : 637)

Aquest (des)encontre és una mostra més de la centralitat dels debats epistemològics a França. Pel contrari, a Argentina predominarà —tret d'alguns pocs casos, com el de Eliseo Verón, deixeble de Lévi-Strauss— un interès molt més immediat —i sense prejudicis— per la crítica. És il·lustrativa, en aquest sentit, la següent anècdota relatada per Noé Jitrik, i referida al Col·loqui de Cérisy de 1978 sobre literatura llatinoamericana¹⁸:

Participé en el encuentro, en el que decidí hablar de Lezama Lima. Y lo vinculé a Blanchot, a Auerbach y a algunas otras cosas. Cuando hablé, estaba en el público Todorov; y, cuando terminé, levantó la mano y dijo: «No entiendo cómo puede estar citando a tanta gente diversa y opuesta entre sí». A mí me dejó aterrado. Porque yo, efectivamente, había manejado a gente diversa... Pero lo que creo que no había apercibido era que yo lo que hacía era sacar de ellos lo que necesitaba. Yo dije: «Esto en América Latina es así. Nosotros manejamos una enorme cantidad de cosas disímiles entre sí, pero no entramos en esa polémica».¹⁹

A França les discussions epistemològiques seran molt intenses des del primer moment, tot i que s'hagi aclarit el malentès d'una primerenca lectura existencial de Lévi-Strauss per part de Simone de Beauvoir a *Les temps modernes*²⁰; en el camp intel·lectual argentí dels anys seixanta, molt més preocupat per qüestions polítiques que epistemològiques, l'existencialisme sartrèu i l'estructuralisme de Lévi-Strauss conviuran en canvi sense massa problemes, fins i tot dins de l'obra d'un mateix autor.

Les múltiples amalgames dels anys seixanta es deixen il·lustrar acudint als textos de l'època. Per a fer-ho, recorrerem a continuació al treball de mètode portat a terme per Noé Jitrik a principis dels anys seixanta, en el qual els mètodes «estructuralistes» s'empelten en una perspectiva idealista i, en un segon moment, a l'obra d'Oscar Masotta i de Nicolás Rosa d'aquests mateixos anys. Aquesta cronologia permetrà veure com, en realitat, aquestes transformacions participaven d'un treball eminentment col·lectiu.

2.2. L'«estructuralisme» dels anys seixanta (Jitrik, Masotta y Rosa)

En un treball eminentment metodològic de 19862, Jitrik tractava d'aïllar els procediments narratius de la novel·la per a accedir a través d'aquests a la consciència de l'autor. Així, el seu estudi partí de la base de que «la lectura nos pone ciertamente en contacto con una tesis o un punto de vista que el autor, por mecanismos diversos, voluntarios o casuales, nos ha querido hacer llegar» (jitrik, 1962: 9). D'aquesta manera, en una transició teòrica que només en els anys

NOTES

18 | Les sessions del col·loqui es van publicar posteriorment (AA.VV.: 1980).

19 | Entrevista personal a Noé Jitrik (Buenos Aires, agosto de 2013). El crític afegia: «Aquí no estamos afiliados a uno para deshacernos de otro. Estamos en esta circulación, que es la característica típica de transformación respecto a los modelos —digamos mejor informaciones— que nos llegan de otra parte. Eso es lo que creo que hay que percibir: si hay o no hay. Porque efectivamente hay repetidores. La cita es el tobogán para la repetición automática de autoridades. Pero el otro efecto es una transformación de una información que uno recibe, y que le da un carácter de otra índole. Eso marca un poco la peculiaridad de la cultura letrada latinoamericana. / Tenemos el caso de Borges. Decir que Borges imita o está modelado por el pensamiento... ¿de quién? ¿De Hobbes? ¿O de Berkeley, porque lo menciona? ¡Es terrible! En función de eso uno puede decir que esa versión de que Borges es un escritor europeo es falsa. Borges es un típico producto de escritor latinoamericano, en el sentido de una transformación de una información que anda por ahí, que es vastísima y que explica otro tipo de fenómenos».

20 | *Les structures élémentaires de la parenté*, tesis de Lévi-Strauss defensada el 1948 i publicada el 1949, va ser comentada en els respectius articles per Simone de Beauvoir (1949) i per Claude Lefort (1951). Dos escriptors que, compartint a grans trets una mateixa doctrina, sostindran dos judicis crítics profundament diverfents: el primer, elogiós; el segon, summament crític. Aquesta primera recepció senyala la posició de dominació del

seixanta començarà a aparèixer com a problemàtica, de la tècnica es passava a l'auto sense solució de continuïtat ja que —com escrivia María Teresa Gramuglio en aquests mateixos anys— «en el universo novelístico hay una técnica, un artificio elegido detrás del cual está el autor, que en su modo de construir la representación del mundo imaginario propone también una forma de entender el mundo real» (Gramuglio, 1967: 15).

Aquí Jitrik encara era hereu d'una estilística idealista que no tenia inconvenient en convergir amb la perspectiva sartreana «Lo trascendente de una novela, lo irreductible, no puede ser calibrado más que por la emoción creadora» (Jitrik, 1962: 139-140). El primat de la inefabilitat seguí regint un mètode analític que concebia la tècnica de manera instrumental. Sota la influència del primat d'una filosofia de la consciència, Jitrik postulava una continuïtat unívoca entre consciència i tècnica narrativa. D'aquesta manera, s'havia proposat «buscar en los procedimientos narrativos los puntos de vista, las opiniones y las ideas del autor» (140). I era en la consciència de l'autor on havia de buscar-se una totalització. El crític tenia clar que la descripció formal de l'obra no es bastava a sí mateixa («el análisis de los procedimientos no alcanza a la obra como totalidad ni la toca» [125]) i que requeria d'una *totalització*. Tant del cantó de l'escriptor («es posible también que para muchas novelas el procedimiento no sea lo decisivo como tampoco siquiera lo más importante») com del crític («parece admitirse que el estudio del procedimiento narrativo, o sea de las formas del relato, ayuda parcialmente a desentrañar una obra y es tan sólo uno de entre los caminos que existen...» [126]), l'ús i la descripció de la forma eren considerades activitats secundàries.

La descripció d'aquests procediments suposava, així, un instrument per a l'elaboració d'una fenomenologia de la literatura que es divideix en dues parts: l'escriptura i la lectura. Jitrik senyalava com «el circuito demuestra ser perfecto y capaz de dar justificativos a la existencia de la literatura aunque se componga de dos soledades en cierto modo psicológicas a las que se agrega una tercera, tal vez metafísica, la de la obra misma que está ahí, pura existencia, esperando que el lector venga a ponerla en movimiento y a crearla» (127-128).

D'aquesta manera, el crític —que rebutjava separar forma i contingut— col·locava a la primera no obstant una relació de subordinació respecte a la consciència: «El procedimiento narrativo es, efectivamente, una forma pero lo es en un plano estructural, necesario, en el nivel de la conciencia creadora por así decirlo». La noció de «elecció», que apareixia aquí explícitament, remetia sens dubte a la teoria de l'escriptura de Barthes de 1953. Aquesta era l'«estratègia» —si pensem que el recorregut de Jitrik està governat

NOTES

pensament de Lévi-Strauss en el camp intel·lectual francès de la immediata postguerra, moment en què Simone de Beauvoir —en un «error» de lectura simptomàtic— podia elogiar-lo per considerar-lo afí a l'humanisme existencialista.

per les seves eleccions conscients— per a desplaçar l'estudi de la literatura fins al «plano de los riesgos sociales» (141). Donat que la forma i, amb ella, «los procedimientos narrativos son objetos históricos», «esta manera de concebir lo formal [...] confirma las posibilidades de un análisis literario que se atreva a encontrar los puntos de contacto que indudablemente existen entre los elementos de la novela, la realidad exterior y los requerimientos tempoculturales». A partir d'aquí era possible formular el següent enunciat, que és clau en l'argumentació del crític i del seu grup: «De aquí se llega a la imagen de la obra literaria como un objeto que ocupa un lugar en el mundo de los objetos culturales» (142).

Amb aquest llibre i aquestes explicacions, Jitrik pretenia «introducimos en un ámbito o clima que haga lo más concreta posible la tarea de acordar un fenómeno literario con la realidad de la cual procede y sobre la cual quiere actuar» (143). Aquesta dialèctica de l'obra amb l'autor i la realitat era fonamental en el seu plantejament; i la seva idea, afirmava l'autor, «ha sido tomada de trabajos de Maurice Blanchot y Jean-Paul Sartre» (142), que amb una apropament com aquest podien combinar-se llavors sense massa problemes

El cas de Masotta és, en aquest sentit, paradigmàtic de la fàcil convivència de sartrisme i estructuralisme en el camp intel·lectual argentí dels anys seixanta. Rosa sostindrà aquesta igualtat en aquest mateix període a través del concepte de *significació*, que remet tant a la mediació social sartreana com a la mediació lingüística analitzada per l'estructuralisme en el seu llibre *Crítica y significación* (1970). Només a partir del 1968, amb la publicació de *Conciencia y estructura* de Masotta, començaran a pensar-se els dos elements en termes de disjuntiva (una disjuntiva que, no obstant, encara no és resolta en el fragment de «Roberto Arlt, yo mismo» que figura en la contraportada de la primera edició del llibre²¹). Ara bé, una vegada fixats els dos termes, no podrà evitar-se que a través d'ells acabi trencant-se aquesta unió.

Les propostes de Masotta i de Rosa en els anys seixanta només podran sostenir-se desconeixent la diferència que separa l'estructuralisme de l'existencialisme. La simple lectura del capítol IX de *La pensée sauvage*, publicat el 1963 per Lévi-Strauss i traduït a Mèxic el 1964, faria summament problemàtiques aquestes avinences. Aquesta diferència es fa explícita a «Marx y Sartre» (pp. 13-14), un article de José Sazbón en el nº3 de *Los libros* (setembre de 1969. Allà Sazbón —que ressenya dos textos sobre Sartre— constata que aquest autor ha perdut l'hegemonia que se li atribuïa en el passat: «¿“Situación” de la razón dialéctica? ¿No estamos retomando por nuestra cuenta los mismos términos del Sartre del 45, del 60? ¿Y no han sido barridos, acaso, sustituidos por los novísimos conceptos de *lugar* del

NOTES

21 | «A la alternativa ¿o conciencia o estructura?, hay que contestar, pienso, optando por la estructura. Pero no es tan fácil, y es preciso al mismo tiempo no rescindir de la conciencia (esto es, del fundamento del acto moral y del compromiso político)» (Masotta, 2010: 238).

saber, de *espacio* epistemològic?». La seva conclusió és lapidària: «El esfuerzo sartreano parece, pues, visto en perspectiva, inútil». Per a sostenir aquest enunciat, Sazbón es recolza precisament —sense donar la seva referència— en l'escrit de Lévi-Strauss, citat de manera gairebé literal: «El fin último de las ciencias humanas no es constituir al hombre, sino disolverlo: la empresa de Sartre carecería de sentido» (13).

En aquest context argentí, i juntament amb Sazbón, és Eliseo Verón l'encarregat en tant que «acadèmic pur», de marcar les distàncies, tal com farà Lévi-Strauss a França: distàncies *epistemològiques* respecte a Sartre i l'existencialisme humanista; distàncies *científiques* respecte a l'assagisme i la metafòrica barthesiana; distàncies, novament *epistemològiques*, respecte a l'intent d'apropiació de la seva obra al servei d'una hermenèutica fenomenològica per part de Ricœur. Verón, sense defugir la confrontació pública, situa no obstant el centre dels seus treballs de manera prioritària en un sistema universitari (Steimberg, 1999: 65) que, com ell mateix senyala, es veu sempre amenaçat per les forces externes que intenten —i la majoria de les vegades ho aconsegueix— imposar-se²².

2.3. Els dos estructuralismes: ciència i *doxa* estructural

Els dos discursos hegemònics de la crítica literària dels anys cinquanta eren l'estilística i una sociologia de tall marxista. Els dos presentaven, no obstant, un tret en comú: partir d'una filosofia de la consciència. En aquest context, les propostes sartreanes es movien entre un subjecte pensat en clau fenomenològica i un pensament de la història ancorat en el marxisme. L'«obstacle epistemològic»²³ de l'estilística, juntament amb l'especial configuració política i institucional argentina, farà que l'estructuralisme —i aquells que són reconeguts públicament com els seus representants— arribi al país amb una configuració específica.

És interessant comparar, en aquest sentit, les valoracions d'Eliseo Verón i d'Adolfo Prieto respecte a la seva recepció. Verón distingeix clarament dos moments de penetració: des de 1959 (data en què la perspectiva de Lévi-Strauss és inclosa com apartat final de l'ensenyament de Gino Germani en Sociologia Sistemàtica de la UBA un any abans que es publiqui el primer text de Lévi-Strauss en castellà en un *Cuaderno* de l'Institut de Sociologia d'aquesta universitat [Lévi-Strauss, 1960]) fins el 1966 (Verón, 1974: 103); i des de llavors fins al moment d'escriptura de l'article (1973). En el primer període assistim a una recepció estrictament acadèmica (i per tant a lectures controlades); ara bé, a partir de 1966, «la influencia del estructuralismo en la Argentina se incorpora a otros mecanismos culturales, en general (con algunas excepciones) fuera de las instituciones oficiales de educación o investigación» en un moment

NOTES

22 | Així, per a Verón, el problema més greu amb què es trobava l'estructuralisme en la seva vessant pròpiament científica a Argentina era la precarietat d'una pràctica científica que o bé és «nula» o bé «se halla institucionalizada en un grado ínfimo» (Verón, 1974: 102).

23 | Reprenem l'expressió bachelardiana de José Sazbón, que l'aplica al cas de Saussure (Sazbón, 1985: 9).

en què, a més, gran part del professorat decidirà renunciar als seus càrrecs universitaris. Segons Verón, «el momento más intenso de la “moda” estructuralista puede ubicarse alrededor de 1969», any en què Lévi-Strauss concedeix una entrevista a *Primera Plana* que serà anunciada a la seva portada (105)²⁴.

Quan Prieto es refereix a «una apresurada apropiación de los supuestos del estructuralismo» (1989: 23), al·ludeix, d'aquesta manera, a la *doxa* estructuralista del segon període, vinculada a una difusió periodística del mateix. Aquest factor, lligat a les ràpides transformacions del circuit de la comunicació cultural, al *boom* i a les noves publicacions periòdiques com la recentment mencionada, faran que pugui identificar-se a un crític com Noé Jitrik amb un estructuralista per haver viscut a França des de 1967 fins a 1970 i publicar el 1971 *El fuego de la especie*. «Cuando volví a la Argentina, me hicieron una patente de estructuralista, que era una patente ilegítima que nunca compré» (Jitrik, 1996: 33), afirma Jitrik en una entrevista ja als noranta. I, el 1982, en la seva resposta a la *Encuesta* de Sarlo i Altamirano, dirà:

Siempre fui algo ecléctico; no veía ningún riesgo en leer a Blanchot y a Auerbach casi simultáneamente; algunas entonaciones de este último todavía me resuenan y me ayudan a pensar. Como muchos, me interesó vivamente la eficiencia estructuralista pero creo que ninguno de mis trabajos puede ser inscripto, honestamente, en el estructuralismo, seguramente por deficiencias mías; lo que más me interesó en este movimiento fueron ciertas imágenes de las que yo podía apropiarme y desarrollar por mi cuenta sin sentir que estaba pagando ningún tributo de tipo colonialista o algo similar. (1981: n° 146, 455)

Només cal llegir els seus llibres dels anys seixanta per a veure com, efectivament, de cap manera podia ser pròpiament estructuralista algú que el 1963 *encara* reivindicava que «por el camino del examen de los procedimientos de relato elegidos puede llegarse a penetrar la novela como obra literaria a través de uno de sus aspectos, el de las intenciones del autor» (Jitrik, 1962: 138) i que publicava *ja* el 1971 *El fuego de la especie*, tal com podia veure —amb cert alleujament per la seva part— Eduardo Romano a la seva ressenya per a *Los libros* (Romano, 1972: 16).

En aquest lapse, no obstant, es descobreix la productivitat específica de la crítica argentina del període. I, més enllà dels efectes de moda, la primera amalgama d'estructuralisme i fenomenologia en la crítica literària s'entén quan ens preguntem per la funció que complien i el valor que tenien aquests discursos en el camp intel·lectual argentí. Els dos discursos van poder donar-se la mà en un primer moment perquè s'oposaven tant a la tradicional estilística com —l'expressió és de Rosa— a un «sociologismo vulgar» (1987a: 81). Aquest mateix, per cert, va passar a França durant molt de temps amb

NOTES

24 | L'entrevista es publica a *Primera Plana*, año 7, n° 341, pp. 60-66, 1969.

dues formacions discursives clarament diferenciades: l'heretada de les escriptures de Blanchot-Bataille i l'estructuralista, construint un mateix front de lluita contra l'hegemonia de l'existencialisme des de mitjans dels cinquanta. El moment en què a Argentina sigui possible discriminar sartrisme i estructuralisme suposarà, sense dubte, un pas més enllà en la transformació discursiva del camp. Doncs si a França l'objectiu de la crítica literària no sartreana era alliberar la literatura del *compromís* sartrèa, a Argentina es tractarà d'alliberar-la en un primer moment de l'immanentisme de l'estilística.

La difícil recepció de Jorge Luis Borges per part de l'esquerra i les seves posteriors relectures poden servir-nos per a entendre una mica millor, a través d'un cas concret especialment significatiu, algunes de les transformacions de la crítica argentina. La seva lectura estarà partida, en un primer moment, entre una lectura «externa» i sociologitzant i una lectura «interna» i estilitzant. La concepció de la literatura que anirà cobrant força llavors a França i la teoria que acabarà produint-se a partir d'aquesta seran punts de referència fonamentals per a transformar l'estatut específic de la literatura en relació a la resta de pràctiques socials.

L'obra de Borges —senyalant els límits i possibilitats del propi panorama crític— no podrà ser llegida per la crítica d'esquerra en la seva especificitat literària fins als anys setanta. El primer llibre dedicat a ell serà el d'Adolfo Prieto (*Borges y la nueva generación*, Buenos Aires, Letras Universitarias, 1954), en el qual se'l sotmet a una lectura summament crítica i obertament condemnatòria. En nom d'un compromís de tints sartreans, i en un llibre publicat el mateix any en què *Contorno* homenatjava en el seu número dos a Roberto Arlt, Borges apareixia com el representant d'un món caduc que s'havia de destruir en nom de la *història*. Ana María Barrenechea, en canvi, el llegirà tres anys després tot apel·lant al seu estil a *La expresión de la irrealidad en la obra de Borges* (México, El Colegio de México, 1957) per començar a apreciar-lo. Ara bé, Borges no podrà ser llegit i apreciat per l'esquerra fins que la crítica aconsegueixi fer comunicar d'una manera no sociologista ni sartreana la història i la literatura. Noé Jitrik farà una aportació molt important en aquest sentit amb «Estructura y significado en *Ficciones* de Jorge Luis Borges», de la qual dirà Nicolás Rosa que és l'única crítica «que ha puesto los datos en el camino justo eliminando, para elaborar su trabajo, el supuesto contenido metafísico de la obra de Borges» (20). És precisament en aquest article, titulat «Borges y la crítica»²⁵, que enseguida comentarem, on Rosa donarà les condicions per a una lectura crítica de Borges, per part de l'esquerra, que no renunciï a la materialitat de la seva escriptura. Així, Rosa acaba sostenint a propòsit de Borges que «un texto no mantiene ya relaciones de manifestación o reflejo sino que es posible leerlo como una producción social, como un lenguaje particular en donde no habla

---

NOTES

25 | Publicat en el n° 26 de *Los libros* el maig del 1972 [pp. 19-21] y reeditat el 1987 a *Los fulgores del simulacro*.

un sujeto individual sino la combinatoria de un sujeto que se enuncia en las leyes de un sistema» (21). Estem al 1972 i alguna cosa ha canviat de manera radical a l'horitzó epistemològic; una cosa que fa possible aproximar-se a un autor de dretes per a llegir els seus textos sense necessitat de remetre a la seva persona, i descobrint en ells, contra tot pronòstic, una veta potencialment subversiva.

2.4. La qüestió política: Sartre, la revolució i el compromís literari

La política haurà estat a l'Argentina dels anys seixanta, amb l'expressió d'Oscar Terán, la «región dadora de sentido de las diversas prácticas, incluida por cierto la teórica» (Terán, 1991: 15). Per molt que pugui ser matisada aquesta afirmació, la pregnància de la política (i, a partir d'un cert moment, d'allò *polític*) és un eix fonamental per a entendre el panorama cultural argentí i, particularment, l'exercici de la crítica literària. En relació a això, tant la sociologia marxista com les teories de Sartre en torn al compromís, que es comencen a elaborar a partir de la II Guerra Mundial i que troben la seva culminació en la «Déclaration» que obre *Les temps modernes* (1945) i en la publicació primer per entregues i posteriorment en llibre de *Qu'est-ce que la littérature*, seran decisives en la politització de la crítica literària. Dues són bàsicament les crítiques que s'han dirigit a la recepció argentina del pensament sartreà en relació a la literatura: dogmatisme i inconsistència teòrica. L'acusació de dogmatisme, que es dirigeix bàsicament contra el grup de *Contorno*, té un dels seus motius destacats en la relació amb l'obra de Borges. Borges seria per als membres de la revista —i especialment per a Adolfo Prieto, autor de *Borges y la nueva generación* (1954)— el cas paradigmàtic d'una literatura lúdica oblidada de l'home i de la seva història. Tal com escriu Prieto —que es presenta com a portaveu de la joventut argentina del moment—, Borges, representant d'una generació periclitada, «ofrece el caso singularísimo de un gran literato sin literatura; un hombre que pasó treinta años ejercitándose como escritor sin reservarse un poco de tiempo para preguntarse qué es escribir» (Lafforgue, 1999: 70). D'aquesta manera, recolzant-se en una lectura *sui generis* de Sartre, és presentat com a «espejo al revés donde mirar lo que no se tiene que ser» (74).

Més enllà d'això, la crítica ha senyalat l'aparent discordança d'opinions a França i a Argentina. Tal com escrivia Masotta el 1965,

Adolfo Prieto, basándose en Sartre, ha dicho que su poesía no era poesía, que sus ensayos no eran más que hojas o apuntes esporádicos. Todo basándose en Sartre y sugiriendo que el prestigio de Borges reenviaba a la mentalidad estéril de un grupo de exquisitos. Mientras todo esto ocurría dentro del libro de Prieto, Sartre conocía en Francia la obra de Borges y la hacía publicar en una revista que ha testimoniado

lo suficiente sobre su modo de comprender el compromiso para ser tachada de exquisita. (Masotta, 1965: 47)

El cas és suficientment conegut, i pot resumir-se amb les paraules de Daniel Link:

Se sabe que exactamente en el mismo momento en que Prieto declaraba la inutilidad de la literatura de Borges, su mentalidad estéril y su estética elitista, Sartre conocía en Francia la obra de Borges y la publicaba en *Les temps modernes*, como una literatura que podía recuperarse desde la izquierda. (Link, 1994: 28)²⁶

L'actitud de Prieto —que és la d'una generació crítica d'*esquerreres*— suposa així una anàlisi dels límits de la crítica argentina a partir del cas Borges. Rosa, tornant sobre el cas, interpreta simptomàticament la impossibilitat que ha tingut l'esquerra per a llegir l'especificitat de l'escriptura borgeana i, a través d'aquest límit, constata «un predominio del voluntarismo crítico que podría ser religado, en una primera instancia, a una concepción populista del fenómeno literario» (Rosa, 1987b: 259). Els límits de la crítica política es fan evidents davant «la imposibilidad de la crítica autotitulada de izquierda para describir el funcionamiento de una obra que aparece como “extraña” a nuestra historia cultural, la realidad de sus posibles significados y la posibilidad de ubicarla dentro de sus verdaderos parámetros». Amb tot, constata que «la crítica de la izquierda nacional, de gran valor político [...], como trabajo crítico no opera una verdadera ruptura» (260). El preu que paguen els membres de *Contorno* en fer la seva sociologia de la literatura passa per desconèixer «su elemento material y fundamental: la materia prima de la obra» (261).

La segona crítica, que senyala la inconsistència de la teoria del compromís literari, es valida en un cert desfasament cronològic, que ens permet matisar l'afirmació recentment citada de Link, ja que l'assumpció de la proposta crítica sartrean arriba precisament en un moment en què Sartre abandona aquesta teoria en afirmar la manca de poder de la literatura en la societat del segle XX. Així, en el lapse d'uns pocs anys —els que van de 1939 a 1952— Sartre acabarà col·locant a l'escriptor i a la literatura en una situació insostenible. Després de comprovar pràcticament la impossibilitat de l'*engagement* literari ja a principis dels anys cinquanta, la literatura es convertirà per a ell en el lloc de la neurosi privada de l'escriptor, tal com narrarà a *Les mots* (1964), la seva autobiografia d'escriptor, en les pàgines finals del qual es llegeix: «Longtemps j'ai pris ma plume pour une épée, à présent je connais notre impuissance. N'importe: je fais, je ferai des livres» (Sartre, 1962: 205). En aquest transcurs, Sartre haurà passat a veure la literatura com a un problema privat, i encara podrem veure'l el 1972 atrapat en una contradicció que condemna exteriorment l'escriptura en tant que institució burgesa:

Bien que j'aie toujours contesté la bourgeoisie, mes œuvres s'adressent à elle, dans son langage, et —au moins dans les plus anciennes— on y

---

NOTES

26 | Hauríem d'entendre, però, que la publicació de Borges o de Beckett —per citar només un parell d'exemples— a *Les temps modernes* participava de la voluntat omnicomprendiva de la revista, i no permetia llegir a aquests autors des de la categoria de la literatura de l'absurd (Hidalgo Nácher, 2015).

troverait des éléments élitistes. Je me suis attaché, depuis dix-sept ans, à un ouvrage sur Flaubert qui ne saurait intéresser les ouvriers car il est écrit dans un style compliqué et certainement bourgeois. Aussi les deux premiers tomes de cet ouvrage ont été achetés et lus par des bourgeois réformistes, professeurs, étudiants, etc. Ce livre qui n'est pas écrit par le peuple ni pour lui résulte des réflexions faites par un philosophe bourgeois pendant une grande partie de sa vie. J'y suis lié. Deux tomes ont paru, le troisième est sous presse, je prépare le quatrième. J'y suis lié, cela veut dire : j'ai soixante-sept ans, j'y travaille depuis l'âge de 50 ans et j'y rêvais auparavant. Or, justement, cet ouvrage (en admettant qu'il apporte quelque chose) représente, dans sa nature même, une frustration du peuple. C'est lui qui me rattache aux lecteurs bourgeois. Par lui, je suis encore bourgeois et le demeurerai tant que je ne l'aurai pas achevé. Il existe donc une contradiction très particulière en moi : j'écris encore des livres pour la bourgeoisie et je me sens solidaire des travailleurs qui veulent la renverser. (1976 : 61-62)

Sartre —que veu en la llibertat l'essència de la veritat humana— pensa l'escriptor sota el model de l'intel·lectual: d'aquell treballador que, havent conquerit el seu prestigi i la seva autonomia a través de la venda del producte del seu treball, fa un ús conscient i responsable de la seva llibertat en comprometre's amb el destí polític dels seus contemporanis. Aquest plantejament, que a partir de propostes específiques i lligades al discurs de la dependència serà fonamental a Argentina, es veurà moltes vegades desbordat per uns projectes polítics que, en nom del poble i de la revolució, creuen poder prescindir dels intel·lectuals²⁷. Això col·locarà a molts joves estudiants dels anys seixanta i setanta davant d'una disjuntiva que els impel·leix a ser fidels a la política o a la literatura. Seran les transformacions de la teoria les que permetin, com senyalava el testimoni de Retamoso, una articulació inaudita entre els dos registres.

2.5. Els imperatius de l'avantguarda y les polítiques de la literatura

En aquests anys assistim a un treball de renovació continuada en la lectura de textos i, a través d'això, de la pràctica crítica i teòrica. Aquesta transformació afectarà especialment, pel que aquí ens concerneix, a una relació irresolta entre el «dins» i el «fora» del text. Seguir el recorregut d'autors com Jitrik, Masotta o Rosa és descobrir com van reconfigurant-se i fent-se més precises aquestes relacions respecte que a un treball col·lectiu en el qual, a través de grups d'estudi i de revistes com *Los libros*, s'introdueixen noves perspectives teòriques que, a la vegada, són posades a prova en el tracte amb els textos literaris actuals i amb la pròpia tradició, així com criticades pels seus iguals, en un moviment que porta a la constant revisió de la pràctica crítica²⁸.

Los libros, revista que s'obria proposant «la creació de un espacio», va sorgir a partir del model de *La quinzaine littéraire*. El seu objectiu,

NOTES

27 | «Este concepto-consigna, que llamaremos en adelante "discurso de la dependencia", ocupó el lugar central en las discusiones críticas a fines de la década del sesenta hasta 1974. [...] El discurso crítico de la dependencia se muestra, triunfante el peronismo, confiado y optimista en la acción y la lucha. [...] La sensación de que el tejido social juzga prescindible la acción de los intelectuales desaparece y se instala otra sensación positiva: se marcha junto al pueblo para lograr en el futuro la liberación. [...] Ese discurso sostiene un principio ideológico fundamental: *el estrechamiento de las distancias*. Hacer crítica es hacer política» (Panesi, 1985: 171 i 174).

28 | Els dos volums de *Nueva novela latinoamericana* editats per Jorge Lafforgue (Buenos Aires, Paidós, 1969 y 1972) mostren aquesta actitud —pròpia d'un camp en constant transformació— que presenta els treballs crítics a la vegada com a intervenció i com a document a través de la datació dels textos. D'aquesta manera, la crítica literària, a la vegada que assenyalava cap a la literatura, s'assenyalava a sí mateixa com a quelcom que hauria de ser superat. Així ho reconeix Héctor Schmucler a la seva ressenya al segon volum de Lafforgue quan afirma que «la fecha que, en cada caso, data la entrega de los ensayos [...] señala el estado en que se encontraba una crítica que intentaba romper los esquemas tradicionales» (1972: 17).

més que produir textos originals era *llegir* «un mes de publicaciones en Argentina y en el mundo». La portada —que es repetirà en negatiu en els dos números següents— emfatitzava aquesta *relació de lectura*. Una dona amb botes i gavadina, amb arracades de bola, ulleres i el cabell curt —que suposava, sens dubte, un *look* modern— llegia un petit llibre. El llegia de peu, amb una cama semiflexionada i amb el cap inclinat sobre el llibre que sostenia còmodament entre les mans. Un home amb trajo i corbata, i un altre llibre a la mà, semblava intentar llegir la seva lectura. La doble situació que estava en joc —ja que la dona semblava reproduïda quatre vegades— era la de la lectura íntima de la dona (íntima però no desacralitzada: el volum del llibre, la seva vestiment i tot el seu cos així ho indicava) i el de la discussió i l'intercanvi de lectures que es feia possible perquè —en posar-se en relació a l'altre— aquesta lectura es convertia en pública. Aquest gest de «llegir per sobre de l'espatlla», de sorprendre la lectura de l'altre, era precisament el que es volia construir. Aquest era l'«espai» que es volia «crear». Un espai en què, a través de la materialitat d'allò escrit —ja que «els llibres» no remetien a la sacralitat de l'obra sinó a la materialitat d'allò escrit—, se n'hauria de possibilitar la crítica.

I això serà precisament el que faran de manera activa els crítics literaris, tot llegint-se entre ells. Així, Josefina Ludmer presentarà en la seva ressenya *Crítica y significación* —un llibre del qual Ricardo Piglia dirà retrospectivament «que era como un libro nuestro»²⁹— com una etapa més en el recorregut de la crítica: «El camino es trabajoso y quizás todos lo sembramos de errores, pero es el único, para la crítica argentina, que señala el punto de partida de una productividad real: *Crítica y significación* plantea (significa), tanto para Rosa como para todos los críticos que escribamos después de él, ese camino como abierto al rigor» (Ludmer, 1970: 5). I Jitrik escriurà dos anys més tard sobre el primer llibre de Ludmer, tot presentant-lo com un llibre que «sintetiza una tendencia e implica un indiscutible progreso en la llamada en conjunto “crítica” que de todos modos desde hace tiempo viene postulando su crisis» (Jitrik, 1972: 14-15). Els textos crítics s'insereixen, així, en un entramat general en què són percebuts com a intervencions que s'inscriuen en un treball col·lectiu sotmès a la «crítica de control» (De Diego, 2001: 86) dels iguals.

Aquest mateix gest és el que podem trobar en el text de Rosa que ens ha servit de referència en relació a Borges. Aquí Rosa es deté per a parlar de com Jitrik llegeix a Borges. El lloc que atribueix al crític és ambigu: per una banda, Jitrik seria un representant privilegiat de l'avantguarda crítica (havent arribat més lluny que la immensa majoria dels seus contemporanis); però, per l'altra, i en tant que representant d'aquesta crítica contemporània, les seves propostes serien insuficients. La falla que obliga a anar més enllà

NOTES

29 | Citat a Somoza y Vinelli (2011: p. 14).

---

del seu discurs es trobaria en que «del análisis de los significantes parciales de un texto se pasa abruptamente a la significación “social” de ese mismo texto, reubicando prioritariamente el análisis de contenido que se había pretendido descartar», en una lògica en la que «el estrato “inferior” estaría ocupado por el significante y los “superiores” por el significado» (Rosa, 1987b: 269). En el sistema crític del moment, del qual participava Jitrik, la centralitat de l'autor es comunicava al personatge; i la textualitat en general s'acabava reduint a una manifestació de la consciència de l'autor.

A «Estructura y significación de *Ficciones*, de Jorge Luis Borges», inclòs a *El fuego del a especie* (1971), Jitrik seguia sostenint, en efecte, i com una rèmorra del passat, la centralitat del personatge en Borges. Ara bé, com senyalava Rosa, «el personaje dentro de ese sistema tan particular que es la escritura borgiana es sólo un índice textual como cualquier otro» (1987b: 265). Aquesta dificultat històrica de posar en crisi les categories i pràctiques crítiques heretades era posada de manifest per Rosa a través e la figura de Jitrik, mostrat a través d'ell com a representant de la crítica actual i, el 1972, «el problema no resuelto de la ligazón entre el significante “social” (histórico, económico, político, etc.) y el significante “literario”, y que es en última instancia la ligazón del sentido» (269). Resulta interessant que Jitrik —i prenem aquest episodi no com un exemple de casualitat o d'influència, sinó com un cas general que evidencia el circuit de producció teòrico-crítica del període— semblarà prendre nota d'aquestes apreciacions.

A *Producción literaria y producción social* (1975), responent al doble imperatiu polític i literari, Jitrik reivindica els poders polítics de la literatura, tot plantejant-la no com a instrument sinó com a àmbit específic de producció. En aquest nou espai crític obert a la segona meitat dels anys seixanta i aprofundit durant els setanta, Jitrik renovarà el seu discurs i, aproximant-se a un cert textualisme —a un estructuralisme filtrat per Althusser, Macherey i les nocions de «productivitat textual» de Kristeva— encunyarà el concepte de «treball crític». Aquí, de la mateixa manera que en la seva contribució al volum col·lectiu de *Literatura y Praxis en América Latina* —que recull una conferència de 1973 (Jitrik, 1974)— la perspectiva s'ha tornat netament materialista. En el seu pròleg, Jitrik reivindica que «la literatura no es más que uno de los canales por los que circula, con su poder y su turbulencia, la vida social» y reclama «para la Argentina y para América Latina una independencia productiva en todos sus campos», tot aspirant a «un autoconocimiento mediante medios propios de conocimiento y reflexión» (Jitrik, 1975: 8). L'*especificitat* de la literatura ha quedat ja establerta; i des d'aquí es fa possible afirmar que «es desde la literatura que pretendemos, al reconocer en ella una energía verdadera y con sentido, dirigir un discurso que tenga que ver con el discurrir del conjunto social» (11).

Al llarg d'aquest recorregut, podríem detenir-nos a estudiar algunes de les fites de la crítica del moment, com *Cien años de soledad. Una interpretación* (Buenos Aires, Tiempo Contemporáneo, 1972) o *Onetti. Los procesos de construcción del relato* (Buenos Aires, Sudamericana, 1977) de Josefina Ludmer, o el *Léxico de lingüística y semiología* (Buenos Aires, Centro Editor de América Latina, 1978) de Nicolás Rosa. No obstant, aquestes línies volien posar de manifest precisament la importància d'un treball col·lectiu que, més que en els llibres, avui en dia és possible de seguir a través de la lectura de les revistes del període. Per això voldríem anar acabant aquest apartat amb unes afirmacions de Jitrik, datades del 1975, en què es parla d'aquest procés col·lectiu de transformació de la crítica:

Gracias al esfuerzo de muchos, de a poco, secretamente, sometiendo a la «crítica literaria» a un ataque riguroso, se está produciendo el rescate de una actividad, de una producción que se realiza en el más denso de los materiales con que se maneja el hombre: el lenguaje. Considerada la literatura —y la crítica— como «trabajo», puede empezar a abandonar sin riesgos su ambigua residencia, la del privilegio y la intocabilidad, para empezar a tocarse no solo con el restante trabajo humano sino con lo que el trabajo humano procura y espera, en el campo de la transformación del lenguaje, de sus propias fuerzas. (12)

En aquest llibre, Jitrik presenta el concepte —que, diu, «ya considero adquirido»— de «*Trabajo Crítico*» (13), el qual trenca amb l'antiga distinció sartreana —pròpia del marxisme vulgar— entre «acció» i «escriptura» (la qual, tot sent acció, era degradada al rang d'«acció secundària»). Aquest seria l'espai que haurà aconseguit problematitzar la crítica literària dels anys setanta:

Tenemos por un lado los actos (puesto que hablamos de la sociedad), por el otro los textos; ahora, desde la perspectiva de lo que podría obtener el «trabajo crítico», podemos decir que los textos son también actos —y no por la mera razón de que son «productos» producidos— en la medida en que hagan actuar, en que susciten una acción que se pueda emprender con ellos, desde ellos, en ellos. (15-16)

Amb això s'apunta el valor polític intrínsec de la literatura a través del descobriment de l'acció productiva de la lectura i l'escriptura: «La lectura es, por consecuencia, un tema político, y de arrastre, resulta serlo también la escritura y, en general, todo el campo que parecía o bien al margen del movimiento social general o solo vinculado a él porque en los textos lo representaba» (16). Aquesta crítica de la representació adquirirà diverses modalitats —no sempre homologables entre elles— als anys setanta. No era l'objectiu d'aquest escrit analitzar-les en les seves diferències, sinó senyalar l'espai d'emergència en què van sorgir i en què comunicaven entre sí, establint el vincle entre literatura i política, una problemàtica ineludible del període.

En aquests anys, el camp crític d'avantguarda tendirà a configurar-se en dos pols extrems —que conviuran durant molt de temps dins de la revista *Los libros*— en funció de si privilegien l'avantguarda política (com acabarà fent el grup de Sarlo i Altamirano en l'etapa final de la revista) o la literària (com faran Germán Garcia i Osvaldo Lamborghini). Aquest mapa s'hauria de completar amb un tercer pol científic —dominat i summament contestat— que troba el seu punt de recolzament en les precàries institucions acadèmiques argentines del moment, representat exemplarment en la seva versió més avantguardista per Verón.

3. La fi d'una època de la crítica

Aquesta situació començarà a canviar —per obvis motius polítics, però també teòrics— a partir de finals dels setanta. L'article amb què arrancàvem aquestes reflexions, que data de 1981, acabava amb la presentació de l'obra de Sarlo³⁰; i aquí, evidentment, l'ordre seqüencial indicava una relació jeràrquica en relació a l'actualitat. Una vergada liquidades *Literar* i *Los libros* va sorgir, promoguda per l'últim nucli de *Los libros*, la revista *Punto de vista* (1978). Rosa va arribar a participar-hi, però la seva opció teòrica representava clarament un sector minoritari d'aquesta i ja no s'identificava amb els seus plantejaments. El nou historicisme sociologista del grup desplaçava el principal interès textual i psicoanalític de Rosa³¹, i marcava de fet el tancament d'una època.

A finals dels setanta, tota una sèrie d'aportacions teòriques podien donar-se ja per adquirides. Sense renunciar-hi però atacant frontalment al textualisme, la revista proposava una renovació i una tornada crítica sobre la pròpia tradició tant a nivell polític com epistemològic. Al sisè número, publicat el 1979, Beatriz Sarlo presentava una entrevista a Raymond Williams i a Richard Hoggart, i ho feia tornant la vista enrere:

Algún día se escribirá esta historia de adopciones y préstamos. Responder a ciertas preguntas: por ejemplo ¿qué consecuencias tuvo Althusser sobre la teoría social e histórica, en los últimos años de la década del sesenta y primeros de la actual, en esta región? ¿por qué el estructuralismo de Barthes, Todorov y Kristeva aspiró a ocupar el campo de la crítica como única forma de la «modernidad» teórica? ¿qué mecanismos reflejan tan directamente el prestigio de la lingüística, en su problemática calidad de «ciencia piloto», sobre las disciplinas sociales? Un capítulo no desdeñable de la historia teórica de los últimos diez años se tramará con las respuestas a estas (y otras) preguntas. (Sarlo, 1979: 9)

Amb aquestes paraules s'inaugurava una nova època dels discursos crítics a Argentina, època en què la remissió a la històrica tornava a desplaçar-se i a cobrar un nou significat. Des de llavors, la influència

NOTES

30 | «Beatriz Sarlo aparece aquí como representante de una línea que intenta continuar, con el empleo de nuevas categorías, las preocupaciones fundamentales de la crítica sociológica: la diacronía literaria, la historia de la literatura, la transformación de las substancias y las formas literarias y las formaciones ideológicas correspondientes. El empleo correcto de los formalistas rusos (sobre todo los conceptos de "serie" y de "sistema literario") permite una reubicación del clásico modelo comunicacional (autor-obra-lector), considerado ahora en su régimen de sobredeterminación interna y externa y sustentado en una profundización de cada uno de sus elementos como productores de una formación ideológica particular: una estética» (Rosa, 1987a: 91-92).

31 | Rosa va col·laborar puntualment en els primers números de *Punto de vista*, però de seguida se'n va distanciar. Una ullada a les seves dues col·laboracions mostra com les seves propostes textuais no encaixaven en la línia de la revista. A *Punto de vista* poden llegir-se les dues ressenyes (Rosa, 1978 y 1979).

francesa —que en aquells moments començava a deixar de ser un centre eminent de producció intel·lectual a nivell mundial—, si bé no desapareixeria, començaria a ser problematitzada; i mentre a França s'esgotava l'avantguarda teòrica que havien representat noms com els de Barthes, Lacan o Tel Quel, i en un moment en què la teoria corria el risc de convertir-se en un fetitxe, alguns dels principals introductors d'aquests discursos buscaven nous horitzons teòrics des dels quals seguir pensant.

Les relacions entre llegibilitat i il·legibilitat tornaven a establir-se i la relació de la literatura amb l'àmbit social —més que amb el polític— tornava a irrompre, aquesta vegada d'una altra manera. Davant la primacia de la psicoanàlisi i d'una lectura que privilegiava l'emergència de les *restes* textuais, la sociologia tornava amb una mirada renovada a *Punto de vista*, recordant el caràcter documental de la literatura. Així, Sarlo i Altamirano reivindicaven el 1983 «a dos expulsados por la ola crítica de los años sesenta y setenta: el autor y el lector, no como meras funciones textuales, sino también como sujetos sociales cuya actividad es esencial en el proceso literario; y, finalmente, la historia, porque pensamos, con Raymond Williams, que una perspectiva sociológica no puede afirmarse sin afirmar al mismo tiempo la perspectiva histórica» (Altamirano y Sarlo, 1983: 12). Amb aquesta reivindicació s'obria un nou període de la crítica literària argentina en la qual l'hegemonia teòrica parisina —en un moment en què aquella avantguarda europea ja s'havia disolt— estava a punt de convertir-se, com no ha deixat de succeir fins avui, en *història*.

Bibliografía

- AA.VV. (1980): *Littérature latino-américaine d'aujourd'hui*, Paris: 10/18.
- AA.VV. (2011): *Literal. Edición facsimilar*, Buenos Aires: Biblioteca Nacional.
- ALTAMIRANO, C. y SARLO, B. (1983): *Literatura / Sociedad*, Buenos Aires: Hachette.
- ALTAMIRANO, C. y SARLO, B. (1981): *Encuesta a la literatura argentina contemporánea*, Capítulo, Buenos Aires: Centro Editor de América Latina.
- BARTHES, R. (1964) : «Qu'est-ce que la critique ?» (*Times Literary Supplement*, 1963), *Essais critiques* (1964), en *Œuvres complètes II*, Paris: Seuil, 2002.
- BEAUVOIR, S. de (1949) : «Les structures élémentaires de la parenté», *Les temps modernes*, noviembre de 1949, nº 49, 943-949.
- CELLA, S. (1997): «El horizonte» (pp. 9-15), prólogo a Nicolás Rosa, *La lengua del ausente*, Buenos Aires: Biblos.
- CELLA, S. (1999): «Panorama de la crítica» (pp. 33-62), en Noé Jitrik (ed.), *Historia crítica de la literatura argentina*, vol. IX, «La irrupción de la crítica » (dir. Susana Cella), Buenos Aires: Emecé.
- CRESPO, H. (1999): «Poética, política, ruptura» (pp. 423-446), en Noé Jitrik (ed.), *Historia crítica de la literatura argentina*, dir. Noé Jitrik, vol. IX, «La irrupción de la crítica » (dir. Susana Cella), Buenos Aires: Emecé.
- DALMARONI, M. (2004): *La palabra justa. Literatura, crítica y memoria en la Argentina (1960-2002)*, Chile: RIL.
- DE DIEGO, J.L. (2001): *¿Quién de nosotros escribirá el Facundo? Intelectuales y escritores en Argentina (1970-1986)*, La Plata: Al Margen.
- FOUCAULT, M. (1966): *Les mots et les choses*, Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (1969): *L'archéologie du savoir*, Paris: Gallimard.
- GIORDANO, A. (1999): «La supersticiosa ética del lector. Notas para comenzar una polémica», *Razones de la crítica. Sobre literatura, ética y política*, Buenos Aires: Colihue.
- HIDALGO NÁCHER, M. (2015): «Usos críticos de Borges en el campo intelectual francés (de Blanchot a Foucault) », *Una profunda necesidad en la ficción contemporánea: la recepción de Borges en la república mundial de las letras*, Iberoamericana/Vervuert [en prensa].
- JITRIK, N. (1962): *Procedimiento y mensaje en la novela*, Córdoba: Universidad Nacional de Córdoba.
- JITRIK, N. (1971): «Estructura y significado en *Ficciones* de Jorge Luis Borges», *Actual Investigación*, nº 3-4 (septiembre-abril 1968-1969), Venezuela: Universidad de los Andes, 57-61; vuelto a publicar en Noé Jitrik, *El fuego de la especie*, Buenos Aires: Siglo XXI.
- JITRIK, N. (1972): «Una nueva etapa en el trabajo crítico: *Cien años de soledad*, una interpretación de Josefina Ludmer», *Los libros*, nº 28, septiembre de 1972.
- JITRIK, N. (1974): «Producción literaria y producción social», en AA.VV., *Literatura y Praxis en América Latina*, Caracas: Monte Ávila.
- JITRIK, N. (1975): *Producción literaria y producción social*, Buenos Aires: Sudamericana.
- LEFORT, C. (1951): «L'échange et la lutte des hommes», *Les temps modernes*, nº 64, 1400-1417.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1960): «La noción de estructura en antropología», *Cuaderno nº 19 del Boletín del Instituto de Sociología de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires*.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1963): «Réponses à quelques questions», *Esprit*, nº 322, noviembre de 1963.
- LINK, D. (1994): «Historia de una pasión argentina. La crítica literaria (1955-1966)» (pp. 7-33), *Cuadernos hispanoamericanos*, nº 527 (mayo 1994).
- LUDMER, J. (1972): «La literatura abierta al rigor», *Los libros*, nº 9, julio de 1970
- MASOTTA, O. (1965): *Literatura y Sociedad*, año I, nº 1, octubre-diciembre de 1965.
- MASOTTA, O. (2010) : «Roberto Arlt, yo mismo», *Conciencia y estructura*, Buenos Aires: Eterna Cadencia.
- MILNER, J.-C. (2008): *Le périple structural. Figures et paradigme*, Paris: Verdier.
- PANESI, J. (1985): «La crítica argentina y el discurso de la dependencia» (pp. 171-195), *Filología* («Homenaje a Pedro Henríquez Ureña»), Universidad de Buenos Aires, Facultad de Filosofía y Letras, Instituto de Filología y Literaturas Hispánicas «Dr. Amado Alonso», año XX.

- PARDO, J. L. (2001): *Estructuralismo y ciencias humanas*, Madrid: Akal.
- PRIETO, A. (1989): «Estructuralismo y después» (pp. 22-25), *Punto de vista*, nº 34 (julio-septiembre de 1989), año XII.
- PRIETO, A. (1999): *Borges y la nueva generación*, Buenos Aires: Letras Universitarias, 1954, citado de Martín Lafforgue (comp.), *Antiborges*, Buenos Aires: Ediciones B.
- RETAMOSO, R. (2007): «Kristeva, más de treinta años después», *II Congreso Internacional y VII Nacional de la Asociación Argentina de Semiótica*, 7 al 10 de noviembre de 2007, Rosario: Centro Cultural Bernardino Rivadavia.
- RICŒUR, P. (1963): «Structure et herméneutique» (pp. 596-627), *Esprit*, nº 322 (noviembre de 1963).
- ROMANO, E. (1972): «El fuego de la especie de Noé Jitrik», *Los libros*, nº 28, septiembre de 1972.
- ROSA, N. (1978): «Los combates de la semiología» (pp. 16-18) (reseña de Luis Prieto, *Estudios de lingüística y semiología generales*, México, Nueva Imagen, 1977), en *Punto de vista* (año 1, nº 3), 1978, p. 17.
- ROSA, N. (1979): «Traducir a Freud: ¿domesticar a Freud?» (pp. 22-24), en *Punto de vista* (año 2, nº 5), marzo de 1979, p. 24.
- ROSA, N. (1987a): «La crítica literaria argentina actual. Convergencias / divergencias», *Los fulgores del simulacro*, Santa Fe: Cuadernos de Extensión Universitaria.
- ROSA, N. (1987b): «Borges y la crítica» (1972), *Los fulgores del simulacro*, Santa Fe: Cuadernos de Extensión Universitaria.
- ROSA, N. (1987c): «Estos textos, estos restos» (1986), *Los fulgores del simulacro*, Santa Fe: Cuadernos de Extensión Universitaria.
- ROSA, N. (1992a): «La condición», *Artefacto*, Rosario: Beatriz Viterbo.
- ROSA, N. (1992b): «De fundamento», *Artefacto*, Rosario: Beatriz Viterbo.
- ROSA, N. (2003b): «Sur o el espíritu y la letra», en *La letra argentina (crítica 1970-2002)*, Buenos Aires: Santiago Arcos.
- ROSA, N. (2003b): «Viñas: las transformaciones de una crítica» (1971), en *La letra argentina (crítica 1970-2002)*, Buenos Aires: Santiago Arcos.
- SARLO, B. (1979): «Raymond Williams y Richard Hoggart: sobre cultura y sociedad», *Punto de vista*, año nº 6, julio de 1979.
- SARTRE, J.-P. (1948): «Qu'est-ce qu'écrire?», en *Qu'est-ce que la littérature?*, Paris: Gallimard.
- SARTRE, J.-P. (1948): *Qu'est-ce que la littérature*, Paris, Gallimard.
- SARTRE, J.-P. (1962): *Les mots*, Barcelona: Gallimard, 2009 (1962).
- SARTRE, J.-P. (1976): « Justice et état » (25 de febrero de 1972), en *Situations X. Politique et autobiographie*, Paris: Gallimard.
- SAZBÓN, J. (1969): «Marx y Sartre» (pp. 13-14), *Los libros*, septiembre de 1969, nº 3.
- SCHMUCLER, H. (1972), «La búsqueda de la significación literaria», *Los libros*, nº 28, septiembre de 1972.
- SOMOZA, P. y VINELLI, E. (2011): «Para una historia de *Los libros*» (pp. 9-19), *Revista Los libros. Edición facsimilar. Tomo I (1969-1970)*, Buenos Aires: Biblioteca Nacional.
- STEIMBERG, O. (1999): «Una modernización "sui generis". Massota/Verón (una escena polémica entre psicoanálisis y semiótica)», *Historia crítica de la literatura argentina*, dir. Noé Jitrik, vol. IX, «La irrupción de la crítica» (dir. Susana Cella), Buenos Aires: Emecé.
- TERÁN, O. (1991): *Nuestros años sesentas. La formación de la nueva izquierda intelectual en la Argentina (1956-1966)*, Buenos Aires: Puntosur.
- TUSET, V. (2010): «La primera recepción del estructuralismo literario: España, Argentina, México. Apuntes para una investigación», *IX Congreso Argentino de Hispanistas, «El hispanismo ante el Bicentenario»*, La Plata, 27-30 de abril de 2010.
- TUSET, V. (2012): «La crítica literaria frente al estructuralismo: ecos locales de un debate internacional», *VII Jornadas de Sociología de la Universidad de La Plata, «Argentina en el escenario latinoamericano actual: debates desde las ciencias sociales»*, La Plata, 5-7 de diciembre de 2012 (sin paginar).

TUSET, V. (2013): «El lenguaje y la Estilística hispánica. Notas para un estudio de su influjo en la Argentina de los años 50», *III Congreso Internacional Cuestiones Críticas*, Rosario, Abril de 2013 (en línea: http://celarg.org/int/arch_publici/tuset_mayoral_vicentecc.pdf).

VERÓN, E. (1974): «Acerca de la producción social del conocimiento: el “estructuralismo” y la semiología en Argentina y Chile» (pp. 96-125) (1973), *LENGUAjes. Revista de lingüística y semiología*, nº 1 (abril de 1974), Publicación de la Asociación Argentina de Semiótica.

VOLEK, E. (ed.) (1992): *Antología del formalismo ruso y el grupo de Bajtin. Polémica, historia y teoría literaria*, Madrid: Fundamentos.